

נס השלו וכשרותו

השלו (*Coturnix coturnix*) הקטן בעופות מסדרת התרנגוליים, אורכו כעשרים ס"מ ומשקלו כ-100 גרם. צבעו היסודי, חום המנומר בצהוב, מותאם להסוואה כעוף שפעילותו העיקרית על קרקע בין צמחים. השלו נפוץ בכל העולם הישן, רוב אזורי אירופה (למעט סקנדינביה והצפון הרחוק), מרכז אסיה ורחבי אפריקה. בארץ-ישראל מוכר השלו בעיקר כעוף נודד, אך קיימת גם אוכלוסייה יציבה מצומצמת.

השלו המקראי מזוהה ללא ספק עם העוף הידוע בשם זה בימינו, הודות למסורת זיהוי ואכילה רציפה ופעילה שהתקיימה אלפי שנים. גם סיפור נדידת השלו הנזכר במקרא מתאים מאוד לתכונותיו, ובפרק זה נאיר את סיפור נס השלו מבחינה ריאלי, ¹ וגם נדון בסוגיית כשרותו ומסורת אכילתו בימינו.

השלו נודד פעמיים בשנה: בסתיו ובאביב. נדידת הסתיו מתחילה בסוף עונת הקינון באירופה. במהלך החודשים יולי-אוגוסט מתחילים העופות לנדוד ביחידים לכיוון דרום אירופה ושם הם מתקבצים ללהקות גדולות. הנדידה מתרחשת בלילות בהירים ואילו במשך היום נחים השלויים וצוברים מזון לקראת המשך מסעם. לשלויים כמה נתיבי נדידה. העופות שמתרכזים בחופי מזרח אירופה חוצים בלילה אחד את הים התיכון מהלך כ-750-900 ק"מ מחופי יוון ותורכיה לחופי דרום ישראל, סיני ומצרים ועד טריפולי שבמצרים. השלויים נצפים לאורך קו החוף של צפון סיני עם עלות השחר ועד שלוש שעות לאחר הזריחה. הם עפים בגובה נמוך ובהגיעם לחוף לאחר מסעם המפרך הם תשושים לחלוטין וקל לצודם בעזרת רשתות. תיאור דומה של הופעת השלויים מופיע במקרא: "ויגז שלויים מן הים ויטש על

1 סקירות על נס השלו הביאו רבים, למשל: ח' בר-דרומא, הנגב, ירושלים תרצ"ה, עמ' 546-547; ש' בודנהיימר, החי בארצות המקרא, ב, ירושלים תשט"ז, עמ' 303-304; ר' ענבר, "השלו", טבע וארץ, א (1959), עמ' 389-391; ר' ברסלבסקי, הידעת את הארץ, ב, תל-אביב תשט"ז, עמ' 329-347 [להלן: ברסלבסקי]; ע' פז, "ויגז שלויים מן הים" נס חד פעמי או אירוע שגרתי", טבע וארץ, כט/8 (תשמ"ז), עמ' 8-11 [להלן: פז].

המחנה... וכאמתים על פני האדמה" (במדבר יא לא). כאמור, השלום נודדים בלילות בהירים; מזג אוויר סוער ואפילו ערפל וטל מקשים על נדידתם ומשליכם על הקרקע ואז אסיפתם בידים קלה.² אפשר שהמקרא רומז על הזיקה בין הגעת השלו ואיסופו, ובין הטל שירד באותה עת (שמות טז יג). עונת הציד העיקרית היא בסוף חודש אוגוסט ועד לתחילת חודש אוקטובר. רוב השלום ממשיכים במסע נדידתם לאפריקה לאזור הסהל, אזור הסוואנות שגובל בין הסהרה לאזור הטרופי, ושם הם חורפים.

נדידת האביב לכיוון צפון מתחילה באמצע חודש פברואר ונמשכת עד למחצית חודש מאי. בנדידת האביב השלום אינם מתרכזים באתרים קבועים ומוגדרים כבנדידת הסתו. חלק חוצים את הים התיכון במעוף רציף וחלק ניכר עוקפים את הים ממערב דרך גיברלטר וממזרח דרך ארץ-ישראל. בנדידת האביב השלו נודד בלהקות קטנות ואפילו ביחידות, ובעונה זו בשרו כחוש ולא טעים ולכן גם אינו נדרש. ייתכן שיסוד המאמר של חז"ל, שבין ארבעת מיני השלו (שם קיבוצי), הגרוע שבהם הוא השלו³ מתייחס רק לעונה זו. אולם אפשר שהמאמר עוסק רק בהשוואה יחסית בין מיני השלו השונים, וגם בשר שלו הפחות בערכו עדיין נחשב לטעים לעומת עופות מאכל אחרים. מכל מקום, בעונת הסתיו נחשב השלו למאכל משובח ותכולת השומן בבשרו גבוהה מאוד, תכונה שבאה לידי ביטוי גם בחלק משמותיו הערביים: סומאן, סומאנה, סמאן, סמאני ועוד. בכדי להמחיש עד כמה טעים ושמן היה השלו מסופר בתלמוד אולי בלשון הפלגה, שהיו מניחים אותו בתנור עד שהיה תופח מרוב שומן וממלא את התנור. אחר כך היו שמים אותו על שלוש-עשרה ככרות לחם, זו על גבי זו, ואפילו את הכיכר האחרונה שבתחתית לא ניתן היה לאכול בשל שמנוניותה, אלא רק עם תערובת.⁴ ייתכן מאוד שהדברים המובאים בתלמוד כדו שיח בין האמוראים מכוונים לשלו: "אמר ליה רבי חייא בר אבא לרבי אסי: מפני מה עופות שבבבל שמנים? א"ל: כלך למדבר עזה וראך שמנים".⁵

ציד שלום

ציד שלום באזור המזרח התיכון היה ידוע עוד מתקופות קדומות. העדויות הראשונות מופיעות על גבי תמישיחי קיר ממצרים העתיקה שם נראים ציד שלום באמצעות רשתות. דיודורוס בן המאה הראשונה לספירה מספר שהפושעים המצריים שהוגלו לרינוקורורה (אלעריש) מתקינים מצמחים רשתות ארוכות ולוכדים בהם שלום לפרנסתם.⁶ גם גיאוגרפים

2 ברסלבסקי, עמ' 332.

3 בבלי, יומא עה ע"ב.

4 שם.

5 בבלי, שבת קמה ע"ב.

6 Diodorus of Sicily (C H Oldfather tran.), London 1968, I 60 (p 211)

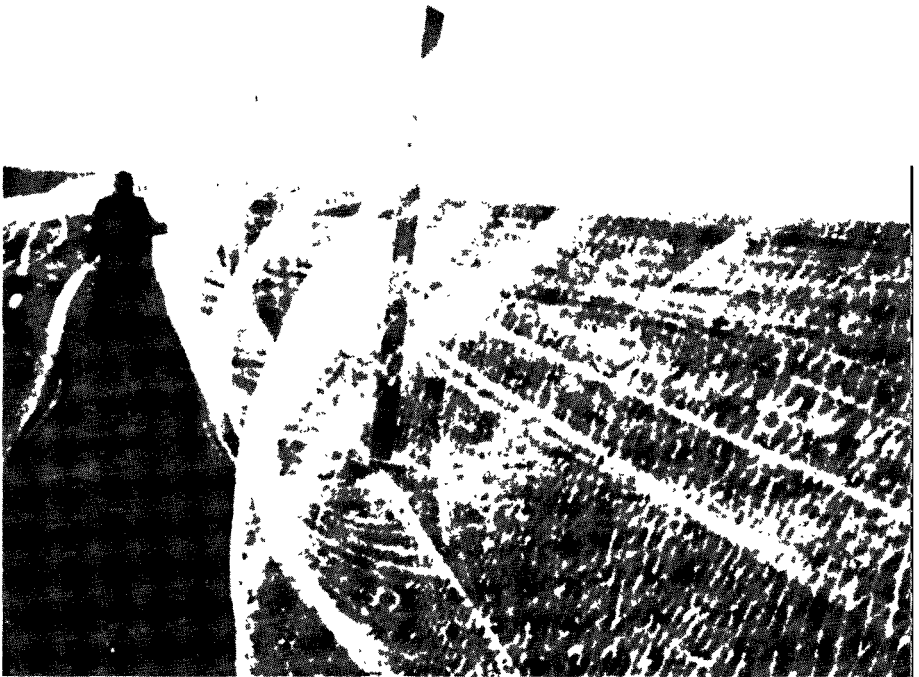
ציד שלווים ברשתות מתמשייה קיר בנוא אמון שבמצרים העתיקה

ערבים מימי הביניים מספרים שבימיהם תושבי אזור צפון סיני צדים שלווים שמגיעים כל שנה מכיון הים התיכון.⁷ תושבי המקום היו צדים את השלווים בדרכים שונות, אך שיטת הציד באמצעות רשתות הוכחה כיעילה ביותר. בתקופת נדידת הסתיו פורשים התושבים רשתות לאורך כל קו החוף. כאשר השלו מגיע מן הים במעוף הנמוך ובמהירות 35-50 קמ"ש הוא אינו מספיק להבחין במלכודת ונתקל ברשת הצפופה ומסתבך בה. הציד הנמרץ באמצעות רשת כפולה שפותחה כנראה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, הביא להפחתה ניכרת במספר השלווים הנוודים. תהליך זה החל כאשר החל משנות השבעים של המאה התשע-עשרה החלו לייצא כמויות עצומות של שלווים לארצות אירופה באמצעות ספינות קיטור; הצרכניות העיקריות היו יוון, איטליה ואנגליה. הנתונים שנביא להלן מתייחסים לכמויות הייצוא ממצרים, ועל-פי ההערכה כמות דומה נצודה בחופי רצועת עזה וסיני.

7 אלמקדסי, אחסן אלתקאסים פי מערפת אלאקאלים (מהדורת De Goeje), ליידין 1906, עמ' 190; יאקות, מעגים אלבלדאן (מהדורת Wustefeld), ב, ליפציג 1870, עמ' 90.

<u>מספר השלטים שיוצאו ממצרים</u>	<u>שנה</u>
300,000	1885
כשני מיליון	1897
1,275,500	1898
1,208,000	1908
1,858,000	1913
כשלושה מיליון	1920
כ-535,000	1926
580,000-285,000	1934-1930

מנתונים אלה נראה שהירידה במספר השלטים המיוצאים החלה באמצע שנות העשרים של המאה העשרים. ירידה בכמות השלטים נצפתה גם בקפריסין: בשנת 1850 נצודו

רשתות ללכידת שלטים — צפון סיני (צילום: עזי פז)

שלו שנצוד ברשת (צילום: עוזי פז)

150,000 שלווים, בשנת 1900 ירד מספרם ל-56,000 ובשנת 1904 הגיע מספר הניצודים ל-30,000 שלווים.

בשנת 1939 נאסר הייצוא ממצרים ופסק מאז לחלוטין, נותר רק הציד לצריכה מקומית. בשנת 1967 נלכדו לאורך חופי סיני ועזה לא יותר מ-150,000 שלווים. ראוי לציין שעל פי תצפיות נדידת הסתיו בשנים 1933-1950 הגיעו לחופי תל אביב קבוצות קטנות של שלו, אך מאז הייתה זו תופעה נדירה ביותר. נתונים אלה ואחרים מעידים בבירור על הירידה הדרסטית בכמויות השלו הנודד, בעיקר בשל ציד נמרץ, אך גם בשל סיבות אחרות כגון

התייבשות אזור הסהל שבו השלו חורף.⁸ עוד בשנת 1924 תקנה ממשלת המנדט תקנות מיוחדות כדי לצמצם את פגיעת הצייד, תקנות שהיו מוכרות גם בחוק המצרי, אך לא נאכפו בפועל. שינוי במגמה זו החל לאחר מלחמת ששת הימים. בשנת 1968 הוצעה רשות שמוורת הטבע חוק מיוחד להסדרת הצייד והמסחר בשלווים,⁹ אך בשנת 1972 הוחלט לאסור את הצייד לגמרי, אם כי גם אז לא נאכף החוק.¹⁰

הנתונים שהבאו לעיל על כמויות הצייד הגדולות, עד כדי שלושה מיליון פרטים במהלך חודש אחד בשנה, מהווים את חלופת המזון הריאלית ביותר שמתקבלת על הדעת לנס המן, בכמות שבה ניתן היה לכלכל את כל בני ישראל, כפי שעולה מתמיהתו של משה ותשובתו של הקב"ה:

ויאמר משה: שש מאות אלף רגלי העם, אשר אנכי בקרכו, ואתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חודש ימים? הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם. ויאמר ה' אל משה: ה' תקצר, עתה תראה היקרך דברי אם לא (במדבר יא כא-כג).

נס השלו

התיאור המקראי אינו מותיר ספק שאכן מדובר בעוף המכונה בימינו בשם "שלו" והמעוגן במציאות כפי שהיא מוכרת לנו בימינו. הגדיל לנסח את הדברים הרמב"ן בפירושו לתורה:

כי לא יעשה זה במופת וכן היה שנסע רוח מאת ה' כמנהגו של עולם, לא רוח ים חזק מאד ולא רוח קדים עזה כאשר יזכיר במופתים, אבל רוח סתם כנהוגים ויגו שלוים מן הים, לא שנבראו עתה בעבורם ואין בדבר חידוש מטבעו של עולם, ועוד שכבר היה להם כן ולא חדש עתה, רק שיהיו שלוים רבים מאד (במדבר יא כ).

אולם ניתן להבין מן הכתוב, כפי שפירשו מפרשים אחרים שאכן מדובר בנס, שיוצא מטבעו של עולם.

נחיתת השלו התרחשה על פי המקרא פעמיים, להלן נבחן את המקום והמועד שבהם קרה הדבר.

8 R. Meinert/hagen. Birds of Arabia. London 1954 p 596. נתונים אלה ואחרים הובאו בשינויים קלים גם אצל ברסלבי, עמ' 335; פז, עמ' 9; ה' מנדלסון, א' מדרר ו' יום-טוב, "התמעטות האוכלוסיה הנודדת של השלו בארץ-ישראל", טבע וארץ, יב (תשל"ל), עמ' 52-56.

9 פירוט הצעת החוק פורסמה בטבע וארץ, י (תשכ"ח), עמ' 328.

10 "לשם, "רשתות השלווים בצפון סיני — שדה קטל לציפורים שונות", טבע וארץ, כ (תשל"ח), עמ' 7-5.

מועד	מקום	נס השלו במקרא
טו אייר	מדבר סין בין אלים ובין סיני	א. שמות טז יג
(שמות טז א)	(שמות טז א)	
כ' אייר	מדבר פארן	ב. במדבר יא לא-לג
(במדבר י' יא)	(במדבר י' יב)	

מגיתוח הפסוקים עולה שאכן היה כאן שינוי מ"מנהגו של עולם", והנס לא הצטמצם לתיזמון השלו על פי הצו האלוהי, רק בבחינת "שאל ויבא שלו" (תהילים קה מ). על פי התיאור המקראי הופיע השלו בכמויות גדולות בזמן נדידת האביב ולא במועד נדידת הסתיו המוכרת. יתירה מזאת, הוא הופיע באזור מדבר סין ומדבר פארן. זיהויים המדויק של אתרים אלה אינו חד משמעי, אך מקובל שהוא באזור דרום סיני, ובכל מקרה לא בחופי צפון סיני. יוצא אפוא שנס השלו היה כפול, הן במקום והן במועד. יתירה מזאת, השלום, לפחות בתיאור ספר שמות, הגיעו בערב (טז יג) ולא עם בוקר.

דבר התרחשות נס השלו בנדידת האביב, כאשר הוא מובא מדרום בידי הרוח המזרחית מובא במפורש גם בספר תהילים: "יסע קדים בשמים, וינהג בעזו תימן, וימטר עליהם כעפר שאר, וכחול ימים עוף כנף" (עת כו-כז).

ממה מתו בני ישראל?

בתורה מסופר שעם ישראל אסף כמויות גדולות של שלו, והנה כאשר החלו לאכלו ה' מכה בהם 'מכה רבה מאד' (במדבר יא לב-לג). באירועים אחרים מפרט הכתוב כיצד ה' מכה את המתאוננים; באמצעות 'אש ה' (שם, יא א-ג) וה'נחשים השרפים' (שם, כא ו). אולם כאן אין הכתוב מפרט כיצד ה' מכה את המתאוננים. להלן נציע פירוש שבני ישראל מתו מהרעלה בשל אכילת השלו, שהקב"ה מביא להם. במבט ראשון נשמע הפירוש מוזר ולכאורה אף רחוק מפשטי המקראות, אך כפי שנראה בהמשך, דווקא פירוש זה קולע לפן המוסרי שאותו מבקש הכתוב ללמד.

עדויות קדומות מראות, שבנסיונות מסוימות נחשב בשר השלו לרעיל. אריסטו (המאה הרביעית לפנה"ס) דן ברעילות השלו וקבע שמקור ההרעלה באכילת זרעי רוש העקוד, שידוע שבורעיו ישנם חומרים אלקלואידים העשויים לגרום למוות (לפי המסופר, הפילוסוף היווני סוקרטס מת לאחר ששתה שיקוי מצמח זה). לדבריו, הצמח רעיל לאדם ואכיל לשלו, אך מרעיל את בשרו. גם לפי פליניוס השלו אוהב לאכול זרעים רעילים.¹¹ דידמוס, היסטוריון בן המאה הראשונה הציע תרופה כנגד הפגיעה מאכילת שלו רעיל. דומה, שאירוע

¹¹ G. Plinius, *Naturalis Historia* (H. Rackham tran.) London 1956, X 69

ההרעלה הדרמטי ביותר אירע ב-3.5.1980 כאשר בבוקר של אותו יום צנחו להקות שלווים גדולות על סיפון מיכלית הנפט "סטאר אוף בחריין", ששטה בים התיכון. המלחים, שנפשם קצה בשימורים, ליקטו שלווים והכינו מהם ארוחה. כעבור 12 שעות, כשה"בשר עודנו בין שיניהם" חשו רבים מהם הפרעות נשימה ושיתוק ברגליים. שלושה אנשי צוות מתו והאחרים הצליחו בקושי להשיט את המיכלית לנמל נאפולי.¹²

הרפואה מכירה את תופעת ההרעלה משלויים, והיא ידועה בשם Coturnism הנגזר משמו המדעי של השלו (Coturnix). מניחות הנתונים עולה שבשר השלו רעיל בעיקר בנדירת האביב ורק לעתים רחוקות בסתיו. המקור לרעילות אינו ברור ומדובר כנראה בתוצרי חילוף החומרים המצטברים בגוף השלויים בהשפעת הנדידה באביב, שהיא קשה וממושכת יותר לשלויים מנדירת הסתיו. באביב נאלצים השלויים לחצות את הסהרה כנגד הרוחות הצפוניות הנושבות באזור זה. על פי נתונים אלה ניתן אפוא להסביר את סיבת המוות של בני ישראל במדבר: הרעלה מבשר שלווים.

הפן המוסרי שבסיפור קברות התאווה

אם אכן ההסבר שהצענו נכון, הרי מותם של בני ישראל בהרעלה מעלה תהייה קשה מאוד. מדוע הביא הקב"ה לבני ישראל השלויים, שמהם הם מתו בסופו של דבר. למרות תלונותיהם, האם היה על הקב"ה לקיים את דבריו ולהעניק להם בשר כפי שביקשו (במדבר יא יט-כ)?

ההסבר שלנו קשור אף הוא לריאליה הקשורה לאכילת השלו. מסתבר שכאשר היו הציידים לוכדים את השלויים, הם נהגו להכניס אותם לכלובים ולהשאירם שם ימים רבים עד שהובלו למכירה מסיני למצרים ולארצות אירופה. גם השלויים שאוכלים הבדואים בימינו אינם נאכלים מיד, כי הבדואים יודעים שטעמו של הבשר שזה עתה ניצוד קשה ומר בשל הרעילות שהצטברה בו. רק לאחר ימים אחדים, כאשר הרעילות שהצטברה בבשר השלו מתפרקת ונעלמת, אוכלים אותו. סיפור זה מסביר אם כן מדוע מתו בני ישראל באכלם את השלויים:

ויקם העם כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת ויאספו את השלו, הממעט
אסף עשרה חמרים וישטחו להם שטוח סביבות המחנה. הבשר עודנו בין שיניהם
טרם יכרת, ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד (במדבר יא לב-לג).

איסוף הכמויות הרבות מלמד על התאווה הגדולה לאכילת בשר. לפי הפירוש שאנו מציעים כאן, מתו בני ישראל בשל תאוותם, ואת מיתחם גזרו על עצמם משום שלא שלטו

ביצריהם ולא התאפקו ואכלו את הבשר מיד, "טרם יכרת", לפני שהרעילות פגה ונכרתה מהבשר. המקרא בא ללמדנו, שכל הדרישה לבשר הייתה מיותרת ולא מוצדקת (ועתה נפשנו יבשה), שהרי היה להם את המן (והיה טעמו כטעם לשד שמן). דרישתם לבשר באה לא מתוך צורך קיומי אמיתי אלא מתוך תאוה. הדבר בא לידי ביטוי באיזכור שמזכיר המקרא לא פחות מחמש פעמים את הפועל תאו, שמלווה את סיפור נס השלו מתחילתו ועד סופו: "והאספסוף אשר בקרכו התאו תאוה... ויקרא את שם המקום ההוא קברות התאוה, כי שם קברו את העם המתאויים. מקברות התאוה נסעו העם חצרות" (במדבר יא). וכן חוזר מוטיב התאוה בספר תהילים: "ויאכלו וישבעו מאד, ותאותם יכא להם. לא זרו מתאותם, עוד אכלם בפיהם, ואף אלהים עלה בהם, ויהרג במשמניהם ובחורי ישראל יכריע" (עח כט-לא).

סיפור נס השלו הוא דוגמה יפה שבאמצעותה ניתן להמחיש כיצד מחקר מדעי מאיר את הסיפור המקראי, הן מהצד הריאלי והן מהצד הנסי. יתירה מזאת, הוא מאפשר לנו להבין לאשורו את הפן המוסרי והערכי.

מסורת כשרותו של השלו

כאמור אין חולק שהשלו המקראי הוא העוף הידוע בימינו בשם זה. הדבר בא לידי ביטוי ברוב מסורות התרגום: באונקלוס מופיע בשם שלו, ובתלמוד מובא: "כתיב שלו וקרין סליו" (יומא עה ע"ב), כפי שנקרא גם בערבית (סלוי), בתרגום רס"ג – "סלוא". אגב, בערבית מכונה השלו גם בשם "פר", שהוא שם אונומטופאי השאול ממשק כנפי השלו בעת שהוא מתרומם לעוף. בוולגאטה נזכר בשם coturnix וכך גם שמו המדעי בימינו. בתרגום 'יונתן' מופיע בספר שמות בשם "פיסיונין" (שמות טז יג) ובספר במדבר מתורגם בשם "שלו-סלוי" (יא לא-לב). למעשה אין סתירה בין הגרסאות, שהרי הפסיון נחשב לאחד ממיני השלו, שנאמר: "א"ר חנן בר אבא: ד' מיני סליו הן, ואלו הן שכלי וכיכלי (או: קבלי) ופסיוני ושלו".¹³ לפי המסופר בגמרא היו האמוראים אוכלים שלו. לפי גרסת רבינו חננאל היה צייד שהיה רגיל לצוד שלווים ולספק אותם לרבא למאכל.¹⁴

כיום כשרותו של השלו נקבעת להלכה בזכות מסורת כשרות מהימנה שיש אודותיו ברבות מקהילות ישראל. נתחיל את הסקירה מאירופה. במסורת יהודי ליורנו ופירנצה הוא נזכר כעוף טהור, בשם Quaglia עם איור שלו.¹⁵ עדויות על אכילתו באיטליה יש גם

13 יומא עה ע"ב.

14 שם.

15 י"מ כהן, זבחי כהן, ליורנו 1832, עמ' 12, מס' 8; כת"י מוסקבה-גינצבורג מס' 688, דף 2ב; כת"י בית המדרש לרבנים ברומא, מס' 258, דף 10; כת"י מכון שוקן למחקר היהדות, שעל יד בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים, מס' 70052, דף 10; כת"י לונדון – ולמדונה מס' 107, דף 8.

בימינו.¹⁶ הרב משה ברשטיין שהיה שו"כ בלונדון העיד ששחט שלוים רבים שהגיעו ממצרים וצירף לתיאורו איורים. וכך הוא כתב: "שלוים הם מובאים מחופי ים סוף בכלובים מסובכים עם שקתות מים, ושחטתי מהם לאלפיהם בעד משתה מלכים ושרים, אשר אחד משרי היהודים היה בעל המשתה".¹⁷ גם הרב ארנסט גוגנהיים, שהיה רבה של פריס כתב שהשלו כשר.¹⁸ שלוים היו נשחטים כהלכה ונאכלים בפולין. בספרו של הרב דוד בן חיים צבי, שו"ב מומחה בקהילת צ'כינובוצי, שהושלם בשנת תרנ"ט, ישנה הנחייה לאופן שחיטת השלו. על ההלכה בשו"ע (יו"ד סימן כ) שיש להקפיד למשמש בסימני השחיטה, ובמיוחד ביונים, הוא מוסיף: 'וכן בשאר העופות כגון שליו [והוא מה שקורין קורפאטווע"ס או שפירקיי"ן] שהסימנים מונחים בהם מן הצד'.¹⁹

עדות ממקור ראשון לשחיטת שלוים (= קורפאטווס) בפולין קיבל הרב ד"ר ארי זיבוטסקי מזקן השוחטים, הרב שלמה זאב צביגנהפת, היושב כיום בניו-יורק. הרב צביגנהפת נולד בסוסוביץ שבפולין, כבן למשפחת שוחטים ידועה. כאשר הוצג בפניו שלו (מהזן היפני) הוא זיהה אותו בירור כציפור שלו וכן נקב בשמו הפולני — kurpatveh. הוא העיד שהוא שחט שלוים באירופה לפני מלחמת העולם השנייה, כדוגמת העוף שהובא בפניו (בין היתר, עבור חסידות ראדזין), ואף המחיש לנוכחים את צורת תפיסתו בעת השחיטה. כמו כן הוא ציין שעוף זה נשחט על ידי שוחטים אחרים ונאכל באופן נרחב, ובעיקרו של דבר, השלו היה מקובל בפולין כעוף כשר. מאוחר יותר, כאשר היגר לארה"ב, הוא שחט במשך שנים רבות שלוים במסגרת עבודתו בגוף הכשרות של ה-OU.²⁰

ר' כלפון משה הכהן (תרל"ד-תש"י), רבה של תוניסיה התיר את אכילת השלו על פי מסורת יהודי טריפולי:

עופות הנקראים שלו (ובערבי סממאן) אינם מצויים אצלנו ושמעתי דבטריפולי מצויים לרוב ומוחזקים אצלם לעוף טהור. ואם יובא מאלו כאן נלע"ד שיש לבדוק אם יש בהם שלשה סימני טהרה. ואם יש בהם, יכולים אנחנו לסמוך על מנהג טריפולי יע"א שהוא כמסורת אצלם...

- 16 עדות הרב אליהו טואף, לשעבר הרב הראשי של איטליה, במכתב מהתאריך 24.7.02. וכן ראה י"מ לוינגר, מזון כשר מן התי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 53, הערה 98.
- 17 מ"ה בערשטיין, עולם התושיה, לונדון תרצ"ז, עמ' סז-סח.
- 18 E. Gugenheim. Les portes de la loi Paris 1982, p 297.
- 19 ר' דוד ב"ר חיים צבי, בית דוד, ווארשה תרס"א, סעיף כ', וכן ראה מקורות נוספים אצל הר' צבי הירש שפירא, דרכי תשובה, בני ברק תשנ"ח, סעיף כ, ס"ק מא-מב.
- 20 העדות נגבתה על ידי ד"ר ארי זיבוטסקי בתאריך יח אלול תשס"ג ותועדה בוידאו. במהלך גביית העדות נכחו הרב אברהם ראיט ואברהם יצחק צביגנהפת, בנו של השוחט.

ושוב הובא עוף זה הנקרא בערבי 'סממאן' ונבדק בג' סימני טהרה ונמצאו בו, והתרתיו אחר שהעידו שזה הוא ושבטריפולי מצוי ואוכלים אותו.²¹

הרב משה זרביב, שמוצאו מאלג'יר העיד בפני שיחט שלו הנקרא בצרפתית "Caille" ובערבית "סלואן". הוא הוסיף שהוסמך כשו"ב על ידי אביו, הרב יהודה זרביב שהיה ראש השוחטים בקונסטנטיין ולאחר מכן עבר לעיר בטנה.²² חכמי הספרדים והתימנים בירושלים העידו ששחטו את השלויים שהובאו בכלובים מאלעריש. בין הרבנים שהעידו על כך היו הרב עזרא יאיר, הרב חיים ערקין, הרב נתן סאלם והרב אברהם רפול. בשנת תשל"ג מסר הרב יוסף קאפח, חבר בית הדין הגדול, עדות לפני הרב שלמה גורן, הרב הראשי לישראל:

ברור לי שהמין הזה הוא עוף טהור וזכור לי שבזמן שלפני קום המדינה היו הערבים מביאים את העוף. והעוף הזה נקרא סלוי, היו יהודים קונים אותו והשוחטים שחטו אותו לאכילה, ביניהם השוחט הידוע בירושלים, הרב מרדכי מיוחס שהיה ראש השוחטים. הוא בעצמו שחט את העופות האלו לפני ואף אני שחטתי לאכילה, וידוע לי שגם שוחטים אחרים שחטו, כגון הרב יוסף מונסה שהוא כיום זקן השוחטים בירושלים, שגם הוא שחט את העופות האלו הנקראים סלוי.

בדקתי שיש לעופות האלו כל הסימנים של עופות טהורים וכולל סימני הביצים שלהם המזוהים כביצים של עופות טהורים, כד וחד והחלמון מבפנים והחלבון מבחוץ, לפי דעתי עופות אלו כשרים ללא חשש ופקפוק.²³

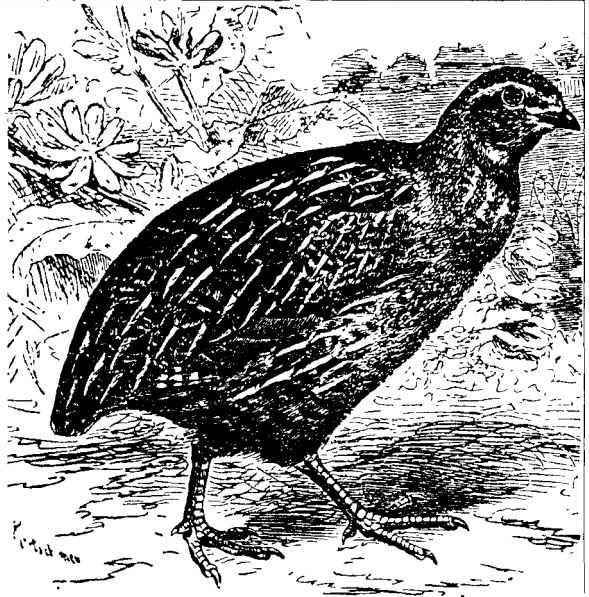
עדות דומה מסרה הרב דוד נשר במכתב לקבוצת יבנה מתאריך שבט תשל"ג, שביקשו לגדל את השלויים כענף גידול. הרב גורן שהתבקש על ידי מר גדעון שמיר מכפר מרדכי להכריע בהקשר לכשרות השלו קבע את כשרותם לאכילה ללא חשש ופקפוק. בפסק הוא הסתמך על עדותם של הרב קאפח והרב נשר וכן עדות נוספת משוחטי ירושלים, הרב פנחס

21 בתוך: קובץ מנהגי תוניסיה, ברית כהנה השלם, ליו"ד ס"ט יא, בני-ברק תשנ"ח (הוצאת מכון הרב מצליח), עמ' שח-שט.

22 ראיון מתאריך ט' אייר תשס"א (2.5.2001).

23 הרב י"מ לוינגר, מזון כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 53-56; הנ"ל, "מסורת אכילת השלוי", תהודת כשרות, 20 (תשס"א), עמ' 18-20.

עדותו של הרב ברוך ישר
 (שליכטר): בשנת תש"ג עברתי
 בזמן 'הכפרות' (בין כסא
 לעשור) בשוק העופות
 שבשכונת הבוכרים בירושלים
 וראיתי כלוכים מלאים עופות
 (צפורים) אשר בגדלם פחותים
 מכוונה ויותר מכדור, ואנשים
 קונים מהם. שאלתי את השוחט
 מה המה העופות הללו? והוא
 ענני: אלה הם השליו' שיש לנו
 מסורת עליו מדורי דורות.
 חקרתי עוד על כך מזקני
 ירושלים ותשובתם כנ"ל (מתוך:
 הרב איסר יהודה אונטרמן, שבט
 מיהודה, ירושלים תשנ"ג, חלק
 יורה דעה, סימן ו)

השלו (Coturnix coturnix)

אייזן והרב נסים עזראן שאישרו את כשרותם.²⁴ כמו-כן ביסס הרב גורן את פסקו על פי עדויות של שוחטים תימנים שגרו בעבר בכפר השילוח (סילוואן).²⁵ אולם מתברר שגם שוחטים אשכנזים שחטו שלוים. ר' אברהם דוד פרידמן, שוחט ישיש מירושלים העיד לרב דוד דודקביץ, שהוא שחט פעמים רבות שלוים, שהגיעו מדרך כלל מקיבוצי האזור ומושביו. בכ"ד שבט תש"ס הובא אליו שלו, אך מאחר שענינו כברו מראות הוא התקשה לזהותו בוודאות. הוא הוסיף שאם ישנם אחרים שזוכרים את השלו ששחטו, אז הוא ודאי יצטרף לדעתם ולמסורתם. גם ר' אברהם בנימין ליכטנשטיין, מזקני שוחטי ירושלים העיד לי ובנוכחות ר' יוסף רוטשטיין, שהוא שחט פעם אחת שלוים עבור תושב מאחד המושבים באזור ירושלים. הוא גם זוכר שפעם אחת הגיעה להקת שלוים לירושלים והיו אנשים שצדו אותם ושחטו אותם לאכילה.²⁶ הרב אברהם קרמר שוחט מרחובות העיד לפני הרב יצחק בוז'נינסקי שאביו ר' בער (דוב) קרמר, מראשי השוחטים בירושלים העיד

24 לוינגר, עמ' 55, הערות 103-104.

25 המידע נמסר לי ע"י גדעון שמיר בתאריך ל' אב תשס"ב (8.8.2002).

26 ראיון מתאריך טו אב תשס"ב.

בפניו שהוא שחט שלווים.²⁷ לעדויות אלה יש לצרף את העדות על הרב חיים חזן, מהשוחרים הותיקים של העדה האשכנזית בירושלים ששחט שלווים כעופות כשרים.²⁸

השלו היפני והמשך טיפוח העוף בארץ-ישראל

ההתעוררות שחלה בראשית שנות השבעים של המאה העשרים נבעה מהתפשטות השלו המבוית שהגיע לארץ מיפן. השאלה בעניין כשרותו הובאה לראשונה לדיון בפני הרבנות הראשית בשנת תשכ"ט-תש"ל. מתברר שהשלו היפני דומה מאוד לשלו הבר ומבחינה הלכתית שניהם נחשבים למין אחד. בשל כך אישרו כל הרבנים והעדויות שהביאו לעיל, שהשלו המבוית זהה לשלו הבר הנודד ועל כן הוא כשר על פי המסורת שהייתה בידיהם עוד לפני קום המדינה על שלו הבר.²⁹ ואכן בין כל החוקרים קיימת תמימות דעים שהשלו היפני (*Coturnix japonica*),³⁰ בויית משלו הבר (*Coturnix coturnix*). תהליך הביות החל כנראה במאה האחת-עשרה ביפן, סין או קוריאה, אך הוא נפוץ מחוץ לגבולות המזרח הרחוק בין השנים 1910-1941 ולאחר מלחמת העולם השנייה.³¹

כאמור, בראשית שנות השבעים ביקשו שני יזמים, מר גדעון שמיר מכפר מרדכי וגב' נחמה פרבר מקבוצת יבנה לגדל שלווים מהזן היפני לצורך ביצים ובשר. לאחר שהתקבל ההכשר מהרב גורן, הם החלו לגדל את השלו בכמויות של כ-3,000 יחידות לערך. בתחילה נערכה השחיטה בידי שוחט תימני תושב גדרה ששם משפחתו תעיזי, שהייתה לו מסורת על כשרותו של השלו. מסורת זו קיבל ממנו השו"ב האשכנזי של גדרה, ר' משה ברוכי, והוא ששחט למעשה באופן סדיר את רוב השללים במשחטה של גדרה. השללים עברו מריטה ידנית, הומלחו ושווקו למסעדות ומלונות וקרה. המסעדה הראשונה שהוגשו בה שלווים כשרים הייתה מסעדת אלהמברה ביפו. בשנת 1972 ייבא גדעון שמיר בהיתר משרד החקלאות כמה שלווים מהזן הקליפורני. זן זה יצר הכלאות פוריות עם הזן היפני וכך נוצר זן חדש ומשובח וגדול יותר. גידול השללים שעמד לפני פריצת דרך גדולה במשק החקלאי נפסק כמעט לגמרי עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים. גדעון שמיר היזם של ענף השללים גייס

27 כך מסר לי בתאריך כ תשרי תשס"ב.

28 הרב אליהו בקשי דורון, בנין אב, ד, ירושלים תשס"א, סימן מ', עמ' קפז [להלן: בנין אב]. וכן מובא באישור שפירסם בתאריך כה אדר תשס"א הרב יעקב סבג, ראש אגף הכשרות ברבנות, בעניין כשרות השלו מהזן היפני. ועוד ראו אצל ר' א"י אונטרמן, שבט מיהודה, ירושלים תשנ"ג, חלק יו"ד סימן ו'.

29 "מ לוינגר, "האם השלו המבוית הנו עוף טהור", המעיין, יא/ב (תשל"א), עמ' 33-35.

30 יש המסווגים אותו כזן (*Coturnix coturnix japonica*).

31 R D Crawford, Poultry Breeding and Genetics, Amsterdam Oxford New-York Tokyo 1990, pp 23-26.

לפרק-זמן ממושך וגם הביקוש לשלמים ירד בשל המלחמה. פריצת דרך גדולה בטיפוח השלמים בארץ נעשתה בקיבוץ מעברות על ידי ראובן מילר. כמעט עשרים שנה, החל משנת 1979 ועד לזמן כתיבת שורות אלה, טופח במשק הילדים של הקיבוץ זן שלו יפני, שהגיע למשקל שיא של כ-400-450 גרם, פי שלושה מהזן היפני הרגיל שמשקלו היה כ-150-180 גרם לכל היותר. ענף גידול זה סיפק חומרי רבייה לכל המזמין זון זה היווה את התשתית לגידול השלמים, שהתחדש לאחר-מכן במשקים אחרים בארץ.³²

עניין כשרותו של השלו עלה שוב כאמצע שנות השמונים וכמהלך שנות התשעים של המאה העשרים, כאשר מספר יזמים ביקשו לגדלו לצורך שיווק ביצים ובשר. יצחק ורסנו ממושב בית הלוי שבאזור השרון עסק בגידול שלמים (שמקורם בקיבוץ מעברות) לצורך שיווק ביצים וטרח רבות להשיג היתר מהרבנות.³³

גם במושב משמר השבעה החלה משפחת אסף לגדל שלמים לצורך ביצים. המשפחה מחמיצה את הביצים ומוכרת אותם לרשתות השיווק ולמסעדות גורמה בארץ ובחוץ לארץ. לצורך כך פותחה מכונה מיוחדת לבישול וקילוף הביצה. כיום פועלת המשפחה בשיתוף עם קיבוץ כפר עזה.

באותו זמן החלו בני משפחת אריאל מבאר טוביה להקים חווה גדולה לגידול שלוו לבשר על בסיס גרעין רבייה מקיבוץ מעברות. בתוך זמן קצר הם הקימו בעלות גבוהה מאוד מערך מתקדם של משק סגור, שכלל את כל השלבים בגידול השלמים; טיפוח, רבייה, הדגרה ופיטום. בנוסף נבנתה משחטה משוכללת ומיכון מיוחד למריטה, ניקוי, קירור ואחסון העופות.³⁴ מערך זה החל לפעול רק לאחר שהתקבל היתר כשרות מהרבנות לבקשת בני משפחת אריאל. בכ"ט אדר א' תש"ס ביקרה בחווה קבוצת רבנים ממחלקת הכשרות ברבנות ושם העיד בפניהם הרב י"מ לוינגר שהשלמים זהים לשלמים שעליהם העידו רבני ירושלים בפני הרב גורן שהם כשרים והם מאותה להקה שגודלה במשק יבנה על פי היתר שקיבלו.

32 מידע נמסר לי על ידי גדעון שמיר (א' אלול תשס"ב), גב' נחמה פרבר (כג אב תשס"ב) וראובן מילר (יא אלול תשס"א). אברהם ברוכי, בנו של השוחט ר' משה ברוכי, זכר שאביו התבקש לנסוע לירושלים בכדי לקבל מסורת מאת השוחטים הוותיקים של העיר.

33 הגיעו לירינו כמה מסמכים העוסקים בכשרות השלמים השייכים למשפחת ורסנו שבמושב בית הלוי. המסמך הראשון הינו אישור שכתב הרב אליהו דיין, רב אזורי של עמק חפר, מתאריך כ' ניסן תשמ"ה, שמעניק היתר כשרות לביצים. במכתב אחר מתאריך ד' ניסן תשמ"ו, שישלח הרב דוד נשר מהרבנות הראשית לישראל אל הרב לאו מובא: "הופיע בפני מר ורסנו ובידיו עופות שלו וביצייהם. השלו שהובא בפנינו הוא אותו השלו שבשעתו התרנו אותו והוא כשר בהחלט כפי שיוכח מהעתק תדפיס הרצ"ב". במסמך שנכתב על ידי הרב לאו מתאריך יג תמוז תשמ"ה, הוא מביע דברי הסכמה והערכה לרב אליהו דיין שנטל על עצמו את הפיקוח על כשרות השלו במושב בית הלוי (שלא היה בתחום שיפוט העיר נתניה). המסמך האחרון הוא אישור שכתב הרב אליהו דיין, ביום ד' ניסן תשנ"ד, ובו הוא מעיד ששחט למר יצחק ורסנו שמונה שלמים בשחיטה כשרה.

34 א' לורי, "תוכנית השלוים", מוסף הארץ, מתאריך 30.11.2001, עמ' 50-52.

הראשון לציון, הרב אליהו בקשי דורון, אישרר וחיזק את הפסק שקבע את כשרותו של השלו מהזן היפני, על סמך פסקים קודמים ועדויות חדשות שנגבו. כמו-כן הוא הפיג את החשש שמא עדותם של שוחטי ירושלים שהבאנו לזקף בחסר משום שהתייחסו לשלו הבר, ושמא המסורת שלהם לגבי הזן היפני אינה קבילה. הרב בקשי דורון קבע שאין להשוש לכך, מפני שהוכח כי מדובר בזנים שהדמיון ביניהם רב והוא אינו ניכר במראית עין, ולכן הם נחשבים לאותו עוף מבחינה הלכתית.³⁵

בסוף פסיקתו מובאות עדויות נוספות מפי שוחטי ירושלים, משנת תש"ס ובהם מעיד הרב ציון חוכימה שאביו וגם הוא שחטו את השלום המוחזקים כעופות כשרים. העדות ניתנה בפני רבני מחלקת הכשרות ברבנות בעת שהוצגו לפניו שלום מהזן היפני. הרב ציון חוכימה אף העיד שגם הרב חיים חזן, שוחט מפורסם מעדת האשכנזים בירושלים, שחט עופות אלה בתור עופות כשרים, שהיו מיועדים למלון כשר.³⁶

בתאריך כה אדר תשס"א פירסם הרב יעקב סגל, ראש אגף הכשרות ברבנות, אישור בעניין כשרות השלו מהזן היפני המבוסס על פסקו של הרב בקשי דורון. מלבד זאת הוא כתב:

כמו כן העיד בפנינו אחד מזקני השוחטים האשכנזים מהדור הקודם מירושלים הרוצה בעילום שמו, שהוא בעצמו וחבריו השוחטים, שחטו עופות אלו בבית השחיטה של מאה שערים בירושלים. וכמו"כ לאחרונה הובאו העופות בפני מרן הראשון לציון הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א שהצטרף מכוחא הדיתרא לכל הנ"ל.

כאמור, בעקבות פסיקתו של הרב בקשי דורון זכה משק אריאל בבאר טוביה לקבל הכשר מטעם הרבנות הראשית לישראל (וכן מבית הדין בפריס) לשווק את בשר השלום. באפריל שנת 2000 החל המפעל לשווק שלום במחזור של 8,000 עופות לשבוע. לאחר מכן, בשל המצב הכלכלי הקשה (תשס"ג), ירד מחזור גידול השלום והמשק עבר לגידול פרגיות. הקו הגנטי הייחודי שהושג במשק נשמר בתקווה לשיווק מוגבר בעתיד. לסיכום, גידול השלום בישראל עולה ויורד חליפות בהתאם לתנאי השוק המקומי ורמות ההיצע והביקוש, וקיימת חשיבות רבה בשימור מסורת אכילתו.³⁷

35 בנין אב, קפה-קפו.

36 ש"ס, עמ' קפו.

37 נכון לזמן כתיבת מאמר זה כשרות השלו מוגבלת, ולפי שעה לא ניתנת תעודת הכשר למהדרין. נראה, שמדיניות זו דורשת בחינה מחודשת, שכן כפי שראינו על פי מקורות כתובים ועדויות שבע"פ, לשלו קיימת מסורת כשרות בכל קהילות ישראל ולא מצאנו שיש למישהו מסורת של איסור. על כן, לכאורה, כל מי שיש בידו מסורת רציפה, למשל מקרב קהילות הספרדים, התימנים וגם חלק מהאשכנזים האמונים על קודשי ישראל, ראוי היה שיוכל לזכות בכשרות מן המהדרין ולא מוכן מדוע נזקק הוא להסתפק ברמת כשרות פחותה לכאורה, שמשמעותה פקפוק במסורת קהילות מעטירות אלו.